

ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гаргат І. М.

CONTRA PROFERENTEM У КОНТЕКСТІ НЕСПРАВЕДЛИВИХ УМОВ ДОГОВОРУ

УДК 347.451

Постановка проблеми. Тлумачення договору з несправедливими умовами є актуальним у зв'язку з подальшим розвитком договірного права, появою нових видів договорів, збільшенням обсягу текстів цивільних договорів, а також для захисту слабшої сторони договору. Принцип *contra proferentem* є способом тлумачення спірної чи суперечливої умови договору на користь контрагента сторони, яка склала договір, за таких умов він може застосовуватися, як у відносинах між суб'єктами підприємницької діяльності, так і з участю споживачів. Цей принцип є захистом від навмисного включення в договір неясних умов і покликаний забезпечити споживачів при використанні договорів на стандартних умовах.

Мета статті полягає у проведенні наукового аналізу принципу *contra proferentem*, дослідженні процесу його формування, а також аналізі підходів щодо визначення його суті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття *contra proferentem* було предметом наукових досліджень таких сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених як І.А.Діковська, О.А.Беляневич, В.М.Никифорак, Н.М.Процьків, А.Г.Карапетов, Д.Е.Богданов, Ціммерманн Р. (R.Zimmermann).

Виклад основного матеріалу. Практика свідчить, що чинний Цивільний кодекс України (далі ЦК України), не йде в ногу з сучасними тенденціями суспільного життя. Теоретики цивільного права слушно зауважують, що зараз приватноправова наука повинна використати свій прихований потенціал для оновлення деяких положень цивільного законодавства.

Принцип свободи договору є одним з основоположних принципів договірного права, він закріплений в ст.627 ЦК України. Цей принцип дає сторонам можливість проявляти свою волю в

процесі укладення договору. Однак, як показує практика, часті зловживання або прогалини допущені однією з сторін договору спричиняють закріплення умов, що можуть бути визнані несправедливими і стають причиною суперечок в подальшому процесі судового тлумачення договору.

Несправедливі умови виникають в результаті поєднання принципу свободи договору з положеннями про зміст договору, які закріплені в ст.628 ЦК України. Разом вони стають причиною внесення до тексту договору умов, що виявились несправедливо обтяжливими для однієї з сторін, хоча здавалось були обговорені, погоджені і визначені на розсуд обома сторонами, а на практиці потребують судового розгляду для визнання їх недійсними. Визнання несправедливої умови недійсною буде залежати від процесу подальшого тлумачення цієї умови судом, що на цей момент викликає багато практичних казусів і непорозумінь.

Українське законодавство, на відміну від більшості європейських країн, досі не застосовує доктрину послідовного судового тлумачення договорів, яка враховує дослідження волі, з якою сторони вступали в правовідносини. В Україні тлумачення договору здійснюється на принципах, які передбачають буквальне дослідження тексту договору відповідно до ст.213 ЦК України.

Згідно ст.213 ЦК України розбирається зміст правочину, тобто тлумачення слів, понять, термінів, які є загальноприйнятими у певній сфері відносин [1].

Норми статті не враховують можливості того, що судді будуть відходити від буквального змісту договору і звертатись до дослідження дійсної волі сторін, яку вони виказували укладаючи договір, хоча практично будь-яке тлумачення умови в тексті договору буде неможливе без визначення змісту, який їй надавали сторони при укладенні договору.

Наявний зараз інтерпретативний підхід до тлумачення договору призводить до того, що суди часто викривають дійсну волю сторін в доволі примітивний спосіб, через це утворилась певна “сліпа пляма”, яка дозволяє сторонам зловживати через приховування від суду своєї дійсної волі, яку вони виражали при вступі в правовідносини.

Практика показує, що в умовах споживчих договорів все частіше зустрічаються навмисно завуальовані умови, які неясні і вводять споживачів в оману. Таке зловживання поширилось в наслідок неможливості визначити зміст цих завуальованих умов такими, що шкодять споживачеві, оскільки навіть досвідчені судді, які прекрасно розуміють волю і мету, з якою продавець ввів цю умову в договір, не можуть викрити його дійсну волю при буквальному тлумаченні тексту договору. На підставі ст.213 ЦК України, виходячи з аналізу звичаїв ділового обороту, усталеної практики, змісту попередніх переговорів і тексту типового договору, а також інших обставин, що мають істотне значення, судам не завжди вдається визначити істинні наміри сторін і прийняти коректне рішення.

Згадана вище ст.213 ЦК України не орієнтує суд діяти інакше при тлумаченні умов договору, оскільки процес з'ясування дійсної волі сторін з урахуванням усіх релевантних обставин, на відміну від дослівного тлумачення тексту, є проблемним процесом. Потреба знайти вихід з цієї ситуації змушує нас шукати вирішення цієї проблеми звертаючись до досвіду тлумачення дійсної волі сторін, що існує у цивілістичній доктрині багатьох європейських країн, зокрема до ефективного і добре випробуваного у міжнародному праві методу тлумачення договорів з несправедливими умовами за принципами *contra stipulationem* або *contra proferentem*.

Задля уникнення плутанини уточнимо, що обидва ці принципи відомі з часів римського права і є синонімами одне одному, в суті це один принцип, який має дві назви але означає ті самі речі, просто у літературі такий спосіб тлумачення найчастіше називають *contra proferentem*, хоча правильніше називати його *contra stipulatorem* [2].

В цивільному законодавстві України зараз не міститься жодної згадки принципу *contra proferentem*, зустрічаються тільки поодинокі випадки його застосування судами на практиці починаючи з 2018 року. Поява його в судовій практиці не випадкова і пов'язана з практикою Європейського суду з прав людини, зокрема зі справою “Воловік проти України”, в якій було зазначено, що національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які

завичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо [3].

Якщо вдатись в історичний екскурс, то своїй появі цей принцип завдячує платонікам, одним з ранніх філософів права, які сформулювали принцип, згідно з яким неясні умови повинні бути протлумачені проти користі того хто їх ввів, оскільки всі договірні непорозуміння, які походять від волі того хто їх вводив створюють для їхніх боржників відповідні несправедливі обтяження.

Видатний історик Рейнхард Зіммерманн зазначає, що часто у законодавчих актах давнини зустрічались і інші вказівки на застосування подібного підходу, зокрема часто в тлумаченні договорів купівлі чи оренди. Якщо взяти за приклад Зведення Юстиніана, то можна побачити часте застосування принципу тлумачення проти того, хто відповідав за розмите формулювання договірних умов у зобов'язанні. Також Рейнхард Зіммерманн зазначає: “Традиційно правило “contra proferentem” застосовувалося, як додатковий спосіб тлумачення умов у випадку, коли вона була дійсно неясною і визначити волю сторін було ускладнено. Зі впливом певного часу цільова спрямованість правила “contra proferentem” збагатилася: воно стало використовуватись для забезпечення справедливості змісту договору” [4].

Європейські юристи, систематизуючи свої акти розрізненно запозичували ідеї з тексту Кодифікації Юстиніана стосовно різних типів договорів, утворивши в результаті цього загальний принцип *contra proferentem*, за яким всі незрозумілі умови договору повинні тлумачитись проти того, хто пропонував їх на момент укладення. Запропоноване в давнину правило *contra proferentem* знайшло своє широке закріплення в законодавстві багатьох країн, оскільки виявилось зручним інструментом, який усуває більшість незрозумілих умов у договорах.

Наразі принцип *contra proferentem* широко застосовується у законодавстві інших країн. Наприклад ст.1432 ЦК Квебеку зазначає, що у разі сумніву договір тлумачиться на користь того, хто уклав зобов'язання і проти того, хто висунув в ньому спірні умови, з зазначенням, що у всіх випадках це тлумачення має здійснюватись на користь учасника або споживача [5]. Подібне зазначено

також у ЦК Грузії, зокрема в ст.345 “Тлумачення незрозумілого тексту на користь іншої сторони”, яка передбачає, що неясний текст стандартних умов тлумачиться на користь того, хто взяв на себе зобов’язання за цими умовам [6].

Директива 93/13/ЄЕС закріплює принцип *contra proferentem* в ст.5, яка роз’яснює, що у випадку сумнівів щодо значення терміну, перевагу має тлумачення найбільш сприятливе для споживача [7]. Подібне зазначають також Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (ст.4.6. Правило “*contra proferentem*”), які наголошують на тому, що якщо умови договору, введені однією з сторін є неясними, перевага надається тлумаченню, яке протилежне до інтересів тієї сторони яка ввела їх [8].

Принцип *contra proferentem* ідеально підходить для тлумачення волі особи при укладенні договору, оскільки здійснює це тлумачення через виявлення істинної волі сторін, яка спонукала їх вступати у відносини, не вплутуючись при цьому в ряд етичних і практичних проблем, які б виникали при спробі з’ясувати цю волю в інший спосіб. Варто погодитися з позицією Карапетова А.Г., який наголошує на тому, що перевагою принципу *contra proferentem* є його повна відповідність етичним засадам автономії волі [9, с. 15].

Крім того, застосування *contra proferentem* цілком відповідає засадам цивільного права, оскільки через дотримання принципів розумності і справедливості ставить за мету утвердження добросовісності, яка як зазначає І.В.Діковська, є регулятором приватних договірних відносин і джерелом тлумачення приватних договорів [10].

Практика правового регулювання споживчої сфери свідчить, що саме споживчі договори потребують впровадження принципу *contra proferentem*, оскільки більшість з них укладаються за несприятливих умов, зокрема у ситуації коли очевидна явна нерівність переговорних можливостей, коли слабша сторона, яка не мала будь-яких шансів вести переговори щодо деяких незрозумілих умов договору, а відповідно не могла заздалегідь усунути неоднозначності, незрозумілості на інші недоліки у формулюванні умов, що пропонувались сильною стороною.

В більшості випадків саме розробник умов контролює зміст договору, відтак буде справедливо, якщо допущені ним неясності при укладенні договору не будуть створювати шкоди для слабшої сторони.

Крім того, враховуючи низьку якість підготовки тексту договорів в деяких компаніях, не через корисливий умисел, а через банальні помилки і недопрацювання зустрічається допущення незрозумілих формулювань. Такі банальні недопрацювання можуть створити для споживачів непоправну шкоду, а також загалом порушувати принципи надання умов тих чи інших послуг в наслідок поширеного застосування подібних умов в окремій сфері.

Також, як зазначає О.А.Беляневич, часто зустрічаються випадки коли в результаті застосування в тексті договору неоднозначних термінів, авторського формулювання, яке сторони не узгодили цілком чи в окремих частинах, а також при недостатньо повному або нечіткому формулюванні окремих умов договору, установлюються певні умови, щодо яких виникає потреба їх тлумачення, коли необхідно встановити відповідність між волею контрагентів і її волевиявленням.

Під тлумаченням, як зазначає науковець, слід розуміти дослідження, яке проводиться з ціллю встановлення і роз'яснення правового змісту договору [11].

Споживчі договори часто призводять до суперечок щодо інтерпретації умов, оскільки тлумачення неясної умови на користь однієї з сторін спричинить непоправну шкоду для іншої. На практиці такі суперечки найчастіше ведуться щодо ставок рефінансування, коли з тексту договору незрозуміло про яку ставку йде мова.

Такі ситуації виникають і з оформленням векселів, коли значають умови вексельного зобов'язання, в яких незрозуміло, за яким курсом валют буде здійснюватися погашення. Зазвичай у таких випадках незрозумілою залишається умова щодо курсу для операцій з векселями, оскільки її неясність дозволить банку отримати більше відшкодування від споживача за свої банківські послуги, а буквальне тлумачення цієї умови не дозволить повністю визначити зміст умови про ставку чи курс на користь споживача,

оскільки належних правових підстав для такого задоволення не буде.

Зараз такі ситуації розглядаються згідно ст.213 ЦК України, за якою неясність умов в такому випадку призведе до того, що суд буде реконструювати волю сторін за найбільш ймовірними прагненнями, з якими вони вступали в ці правовідносини, однак до кінця умову про ставку і курс таким способом прояснити не вдасться. В таких спорах для суду було б найбільш доцільно застосувати принцип *contra proferentem*, щоб розтлумачити спірні умови проти користі тієї сторони, по вині якої виник розглядуваний спір.

Як зазначають у своїй статті В.М.Никифорак та Н.М.Процьків: “При тлумаченні договору суд не має права оцінювати конкретну умову договору, він досліджує лише питання про те, чи не була вона нав’язана слабшій стороні. Для суду фактично стає неважливим зміст умови, а до уваги береться лише те, хто був її автором.” [12, с.50-53].

Показовим прикладом є Постанова Верховного Суду в справі №753/11000/14-ц, де зазначено, що аналіз змісту договору купівлі-продажу свідчить, що правила встановленні ст. 213 ЦК України не дають можливості визначити справжній зміст відповідної умови договору купівлі-продажу щодо порядку проведення розрахунку, а тому потрібно застосовувати тлумачення *contra proferentem* [13].

Подібні позиції Верховний Суд висловлював ще тричі: в Постанові Верховного Суду у складі Об’єднаної Палати Касаційного цивільного суду в рамках справи №756/1381/17-ц [14]; в Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 463/3605/16-ц [15]; в Постанові Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 910/16011/17 [16].

Втім, застосування принципу *contra proferentem* не слід приймати за універсальну конструкцію для вирішення усіх правових конфліктів, оскільки Верховному Суду не завжди вдасться вдало застосувати цей принцип, прикладом цього є Постанова Верховного Суду у складі Другої судової Палати Касаційного цивільного суду в рамках справи №219/8419/18 щодо тлумачення умов кре-

дитного договору, якими передбачено обов'язок позивача сплатити проценти за користування кредитом в іноземній валюті. Суду необхідно було з'ясувати, за яким курсом долару США має здійснюватися погашення кредиту. Суд дійшов висновку, що текст пунктів договору дає змогу з'ясувати їх зміст, а тому підстави застосовувати тлумачення “contra proferentem” відсутні [17].

Висновки. Дослідивши суть та значення принципу “contra proferentem”, вдалося з'ясувати, що доповнення норм ЦК України цим принципом тлумачення правочинів дозволить, по-перше, спростити вирішення спорів, які виникають з договорів, умови в яких неясні і неможливо встановити дійсну волю, з якою сторони вступали у правовідносини, а також спростить складний процес дослідження дійсної волі сторін з урахуванням мети договору через детальне дослідження тексту договору, процесу перемовин, який передував укладенню договору, ділової переписки, усталеної практики у подібних правовідносинах тощо. По-друге, створить позитивну правову установку для захисту економічно слабшої сторони у правочині, оскільки, якщо не буде доведено інше, презюмуватиметься, що тлумачення умов договору повинне здійснюватись проти користі сторони, яка готувала проект договору, пропонувала договір приєднання, пропонувала спірні формулювання, та по вині якої виник спір щодо неясності умови договору. По-третє, застосування принципу “contra proferentem” у сфері, де проти споживачів виступають професійні установи, зокрема у сферах укладання договорів з банками, страховими компаніями і перевізниками, створить позитивну тенденцію для зміни ситуації на користь споживачів при укладенні подібних угод.

1.Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. Редакція від 28.10.2021р.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 28.11.2021).

2.Богданов Д.Е. *Применение правила contra proferentem при толковании договоров с позиции тенденции солидаризации гражданского права.* Адвокат. 2016. №1. С. 11–15.

3.Рішення Європейського суду з прав людини від 6 грудня 2007 року, справа “Воловік проти України”, Заява №15123/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text (дата звернення 27.11.2021).

4. Zimmermann R. *The Law Obligation. Roman Foundation of the Civilian Tradition*. N.Y., 1996. 1312 p. 641p.
5. *Le Code civil du Québec. Chapitre CCQ-1991*. URL: <http://legisquebec.gouv.qc.ca/fr/document/lc/ccq-1991> (дата звернення 27.11.2021).
6. Цивільний кодекс Грузії від 26.06.1997р. Переклад редакції від 26.11.2001р. URL: <http://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> (дата звернення 27.11.2021).
7. *On unfair terms in consumer contracts: Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993. Official Journal of the European Union. L 95. 1993. P. 29–34.*
8. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920#Text (дата звернення 30.11.2021)
9. Карапетов А.Г. *Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации*. 2013. №7. С. 6–30.
10. Діковська І. *Добросовісність – принцип регулювання міжнародних приватних договірних відносин*. *Право України*. 2012. №9. С. 118–127.
11. Беляневич О.А. *Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія*. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
12. Никифорак В.М., Процьків Н.М. *Використання принципу contra proferentem у правозастосовній практиці. Підприємництво, господарство і право*. 2021. №3. С.50-53.
13. *Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду від 18 квітня 2018 року, судова справа №753/11000/14-ц*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73500675> (дата звернення 30.11.2021).
14. *Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2020 року, судова справа №756/1381/17-ц*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88460776> (дата звернення 30.11.2021).
15. *Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 3 квітня 2019 року, судова справа №463/3605/16-ц*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C015500> (дата звернення 30.11.2021).
16. *Постанова касаційного господарського суду Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 2 травня 2018 року, судова справа №910/16011/17*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73761508> (дата звернення 30.11.2021).

17.Постанова Верховного Суду у складі Другої судової Палати Касаційного цивільного суду від 30 серпня 2019 року, судова справа №219/8419/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80788666> (дата звернення 30.11.2021).

Гаргат І.М. Contra Proferentem у контексті несправедливих умов договору.

В статті досліджено поняття contra proferentem, проблеми застосування і впровадження цього поняття, його роль як комплексного цивільно-правового принципу. Досліджено генезу появи і закріплення цього принципу в законодавчих актах, проаналізовано його місце в сучасному міжнародному праві (Директива 93/13/ЄС, Принципи УНІДРУА), а також у іноземних цивільних кодексах (ЦК Грузії, ЦК Квебеку). Автор приходить до висновку, що в цілому метод тлумачення договору contra proferentem є ефективним інструментом забезпечення справедливості при вирішенні договірних спорів, зокрема тих, які виникають у договорах з несправедливими умовами.

Ключові слова: тлумачення договору, неясність умов, зміст договору, свобода договору, стандартні умови договору, несправедливі умови.

Gargat I.M. Contra Proferentem in the context of unfair contract terms.

The article examines the concept of contra proferentem, the problems of application and implementation of this concept, its role as a complex civil law principle. The genesis of the emergence and enshrinement of this principle in legislation, its place in modern international law (Directive 93/13 / EEC, UNIDROIT Principles), as well as in foreign civil codes (Civil Code of Georgia, Civil Code of Quebec).

Literal interpretation as a priority method does not always make it possible to identify the unambiguous content of the contract. The interpretation of the contract is relevant in connection with the further development of contract law, the emergence of new types of contracts, increasing the volume of civil contract texts, as well as to protect the weaker side of the contract. It is determined that the principle of contra proferentem is the interpretation of a disputed or contradictory condition of the contract in favor of the counterparty of the party who concluded the contract. It can be applied both in relations between business entities and with the participation of consumers.

As a result of the study of the principle of contra proferentem the author becomes clear his practical benefits. This principle will simplify the resolution of disputes arising from contracts in which the conditions are unclear and it is impossible to establish the true will with which the parties entered into legal relations. This principle will also simplify the process of will of the parties through a detailed study of the text of the contract, the negotiation process that preceded the conclusion of the contract, business correspondence, established practice and other problematic structures.

The application of the principle of contra proferentem in the field where consumers are opposed by professional institutions, in particular in the areas of contracts with banks, insurance companies and carriers, will create a positive trend to change the situation in favor of consumers in such agreements.

The author concludes that, in general, the method of interpreting a contract *contra proferentem* is an effective tool for ensuring fairness in resolving contractual disputes, in particular those caused by contracts with unfair terms.

Keywords: interpretation of the contract, unclear terms, content of the contract, freedom of contract, standard terms of the contract, unfair terms.

Зеліско А., Соломка Т.

СТАРТАП-КОМПАНІЇ В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ

УДК 347.19

Постановка проблеми. Інновації та усе, що із ними пов'язане, перестали бути на сьогодні чимось незвичним, оскільки ці поняття пронизують буквально усі сфері соціуму. Стрімкість технологічного прогресу та поява застосовуваних для його реалізації конструкцій не завжди дозволяє правникам та законодавцям створити саме правову платформу для їх впровадження у правовідносини. Як наслідок, маємо достатньо поширену ситуацію, за якої спочатку інноваційний бум породжує явище, а правники навздогін розробляють для нього адекватні правові конструкції. Яскравим прикладом означених тенденцій є явище стартапів. Правова доктрина знаходиться у стані вирішення складних завдань кваліфікації та визначення правового підґрунтя уже сформованого явища стартапу. Будучи новітнім для сучасних відносин, стартап динамічно розвивається у сучасних умовах, не володіючи при цьому достатнім рівнем правового регулювання у вітчизняному законодавстві. Сприяє наведеним проблемам також і відсутність практики використання таких правових інститутів в Україні.

Очевидно, що викладені обставини зумовлюють надзвичайну потребу у наукових розвідках у напрямі здійснення детального наукового аналізу даного правового поняття, окреслення його сутності, характеристики та формування підходів до правового розуміння цього явища, окреслення адекватних для цього явища правових форм реалізації інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Унікальність розкриття правового підґрунтя стартапів в Україні полягає у не-